

erősödött, képesek magabiztosan előadni és bemutatni eredményeiket másoknak. Konstruktívan tudnak együtt dolgozni a csoporttársaikkal kis- és nagycsoportokban – függetlenül attól, hogy baráti csoportokról van-e szó vagy sem.

A tanárok metodikai kultúrája színvonalasabb lett, módszertani tárházuk jelentősen bővült. Személyes magabiztosságuk az oktatásszervezésben erősödött a gazdagabb módszertani repertoárnak és a csapatmunkának köszönhetően. A tanárok tanórai leterheltségének csökkenéséhez vezet a tanulók növekvő önállósága. A tanári szerep érezhetően megváltozik: az ismeretközvetítő vagy ismeretközlő tanárból a tanulási folyamatot kísérő moderátor lesz.

Természetesen nem minden iskola egyformán sikeres a projektben. Azokban az iskolákban, ahol nincsenek teamek, a tanulók viselkedésében vajmi kevés változást tudnak felmutatni. Ott figyelhető meg a legnagyobb hatás minden dimenzióban, ahol az oktatásfejlesztést minden osztályban és minden évfolyamon keresztül vitték, és egy szisztematikus csapatfejlesztést tudtak realizálni.

Salakta Tünde

Az autonóm tanulás hazai előzményeiből – Az önnevelés, önművelés megjelenése Durkó Mátyás munkáiban*

Vizsgálódásunk középpontjában a *felnőttkori autonóm tanulás* áll. Az autonóm tanulás az a folyamat, „amikor a tanulást saját maga kezdeményezi a tanuló, és önálló, irányított tanulási programot valósít meg, utánajár olyan dolgoknak, amelyekre nem jól emlékszik, ellenőrzi meglévő ismereteit, felfrissíti korábban megszerzett tudását saját elhatározása alapján. Ez az autonóm tanulás éppúgy kapcsolódhat a felnőtt munka vagy tanulási tevékenységéhez, mint a hobbiához és a közvetlen mindennapjaihoz, legyen szó akár az öltözködésünk megújításáról, akár egy új recept kipróbálásáról”.¹ Ez a folyamat napjainkban újra előtérbe került, a tanulás szerepének újraértelmezése, a kompetenciahiányok felismerése és kezelése hívta életre. Kutatásunkban egy nagy elemszámú mintán végzett kérdőíves felmérés mellett *történetiségben* is keressük az autonóm tanulás előzményeit. Ebben számos szerző tanulmányát feldolgozva láthatjuk, hogy az autonóm tanulás kifejezés használata hazánkban kimondottan a rendszerváltás utáni időszak terméke, azonban korábban számos fogalomkör létezett az előbbieken jelzett, ahhoz kisebb-nagyobb mértékben azonos tartalommal. Ilyen főbb fogalmak: autodidakta tanulás, önálló tanulás, önfejlesztés, önirányított tanulás, önkéntelen tanulás (főként fordítások velejáráó fogalma), véletlenszerű tanulás, önképzés, önművelés, önnevelés (*Forray & Juhász 2008:4–5*).

Úgy véljük, hogy hazánkban az autonóm tanulásra irányuló kutatásunkhoz leginkább közel álló tartalommal, és legkiterjedtebben Durkó Mátyás² foglalkozott, ezért a kutatás

* A tanulmány az OTKA „A felnőttkori autonóm tanulás és tudáskorrekciós elköteleződés” (OTKA nyilvántartási szám: K63555) kutatás keretében készült.

1 Forray R. Katalin & Juhász Erika (2008) *Az autonóm tanulás és az oktatás rendszere*. <http://www.autonomtanulas.hu/publikacio.html>, letöltés: 2008. 04. 23.

2 Durkó Mátyás (1926–2005) a Kossuth Lajos Tudományegyetem (ma Debreceni Egyetem) professzora, a népművelés szak első létrehozója Magyarországon. Munkásságának egyik fontos középponti témája az önnevelés, önművelés.

keretében külön figyelmet fordítottunk az ő ilyen irányú munkásságának feldolgozására, amelynek fő eredményeit foglaljuk össze jelen tanulmányunkban. Durkó közel 40 tanulmányban, könyvfejezetben foglalkozott a 60-as évektől kezdődően az *önnevelés, önművelés* témájával. A durkói munkásság elemzését végzők³ is mindannyian kiemelik az önnevelés, önművelés fogalmi keretére, pszichológiai hátterére és funkcionális szerepére vonatkozó munkáinak jelentőségét.

Azokkal szemben, akik a felnőtt ember önállóságára hivatkozva elvetették a felnőttnevelés fogalmát, ő ragaszkodott ehhez az elnevezéshez, hivatkozva a személyiség fejleszthetőségére, és arra, hogy a tanulást felnőttként vállaló ember önmaga nevelőjévé válhat. Ezért tartotta a felnőttképzés céljának, hogy az egyént önművelővé tegye, jelezve, hogy a tanulás csak az ilyen aktivitással együtt válhat eredményessé (Maróti 2006).

A durkói gondolkodásban a nevelés mellé, másik alapkategóriaként a *művelődés* társult. Alkalmazása során a művelődés kezdetben megjelenik népművelésként is, aztán közművelődésként, valamint önművelésként, amely összefonódik az egész életen át tartó, *permanens tanulással*. A durkói gondolkodás mindvégig, a nevelés-művelődés (avagy a művelődés-nevelés) egymástól elválaszthatatlan, kettős vonalán haladt. Így teremtett alkalmat arra, hogy a felnőttnevelés – felnőttoktatásként, illetve felnőttképzésként is – mint a kultúráközvetítés, illetve mint a kultúraelsajátítás csatornája jelenjék meg: mégpedig az egyetemes kultúra minél egyetemesebb, a teljes személyiségre ható közvetítő, illetve elsajátítási csatornájaként. Mindehhez hozzátartozik a felnőtttség autonómiája és szuverenitása, amely Durkó nevelés- és művelődésméletemében az önnevelés-önművelés által teljesedhet ki. Az önnevelés-önművelés nem a személyiség spontán formálódása, fejlődése, hanem céltudatos önfejlesztés (Csoma 2005).

Az önnevelés, önművelés megjelenése Durkó munkáiban

Durkó önnevelésre, önművelésre vonatkozó elméleti munkáiban és empirikus vizsgálataiban néhány általa jól körülhatárolt témát vizsgál, értelmez, amelyek egymásra épülnek. A jelenség fogalmi kérdéseinek vizsgálata mellett megjelenik a nevelési-önnevelési folyamat bipoláris jellegének, a nevelési-önnevelési mozzanatok összehasonlításának témaköre; az önnevelési képesség kialakulására, fejlődésére vonatkozó téma; valamint a közművelődési formák önnevelési, önművelési szerepére és általában az önnevelés, önművelés fejlesztése terén a közművelődés feladataira fókuszáló munkák.

Már a 60-as években megjelentek Durkó tanulmányok jellemzően az *életkor* és az önnevelés, önművelés kapcsolatára összpontosítva önállóan⁴ vagy nagyobb munkák részeként (ilyen például az 1968-as *Felnőttnevelés és népművelés* című munka).

3 Boros Sándor (1986) Durkó Mátyás hatvan éves. In: Soós Pál & Sz. Szabó László (eds.) Tömegkultúra és közművelődés. *Acta Andragogiae et Culturae* No. 7–8. Debrecen: KLTE, 12–20. o. Csoma Gyula (2005) Durkó Mátyás 1926–2005. *Új Pedagógia Szemle*, No. 12. 109–111. o. Maróti Andor (2006) *Dr. Durkó Mátyás egyetemi tanár (1926–2005) emlékére*. http://www.feflearning.hu/hun/doc/Durko_Matyasra_emlekezunk.doc, letöltés: 2008. 02. 12. Koltai Dénes & Sári Mihály (2006) Durkó Mátyás andragógiai paradigmái, a paradigmák változásai. In: Balipap Ferenc (ed) *Az illegitim andragógusképzés megteremtője. In Memoriam Durkó Mátyás 1926–2005*. Budapest, Magyar Művelődési Intézet. T. Kiss Tamás & Tibori Timea (2006) Az illegitim andragógusképzés megteremtője. In: Balipap Ferenc (ed) *Az illegitim andragógusképzés megteremtője. In Memoriam Durkó Mátyás 1926–2005*. Budapest, Magyar Művelődési Intézet.

4 Borbély András & Durkó Mátyás (1957) Fegyelemre nevelés – önnevelés az ifjúkorban. *Felsőoktatási Szemle*, No. 4. 230–241. o. Durkó Mátyás (1963) Az önálló tanulás helyes módszereinek tudatosítása a dolgozók iskoláiban. In: Mezei Béla (ed) *A felnőttoktatás tapasztalatai*. Budapest, Táncsics Kiadó. 121–148. o.

A 70-es években több elemző munka jelent meg elsősorban a nevelési és önnvelési folyamat összefüggéseire, az önnvelési képesség kialakulására és fejlesztésére fókuszálva.⁵

A 80-as években pontosítja önnvelési képesség tipológiáját és az önnvelést segítő szervezeti, intézményi háttér rendszerezésére vonatkozó elképzeléseit.⁶

A 90-es években megjelenő monografikus munkáiban⁷ is figyelmet szentel, sőt fontos szerepet szán az önnvelés témakörének, emellett az önnvelést, önművelést tágabb összefüggésbe helyező, korábbi munkáit szintetizáló törekvés figyelhető meg.

A fenti témákban Durkó elméleti megállapításait a 70-es évek második felétől elkezdet, de különösen a 80-as években folytatott empirikus vizsgálatait: A felnőttek önművelési tudatosultsága, és fejlettségi állapota meghatározó tényezőiről végzett vizsgálat,⁸ Olvasásmegértés vizsgálata fiataloknál és felnőtteknél,⁹ A művelődési, felnőttnevelési folyamatok hatékonysága és ennek fejlesztési lehetőségei¹⁰ alapozták meg, amelyeket tanszéki kollégáival közösen végzett.¹¹

Tanulmányunkban kifejezetten az önnvelés, önművelés kapcsán vizsgált fogalmi és a nevelési-önnvelési folyamat témakörében megjelent munkákra összpontosítunk. Az ön-

5 Durkó Mátyás (1979a) *A nevelési és önnvelési folyamat egységének követelménye, mint antropagógiai alaptörvény*. Budapest, OM Vezetőképző és Továbbképző Intézet. Durkó Mátyás (1979b) *A nevelés-önnvelés dialektikája és modellje a felnőttnevelésben és közművelődésben*. In: Zrinszky László (ed) *Tanulmányok a felnőttnevelés elméleti alapkérdéseiből*. Budapest, OM Vezetőképző és Továbbképző Intézet. 9–20. o. Durkó Mátyás (1979c) *A nevelés-önnvelés dialektikája és modellje a közösségi nevelésben*. In: Novák József (ed) *A közművelődési oktatók és kutatók XXIV. tanácskozásának előadásai*. Budapest, Népművelési Intézet. 129–140. o.

6 Durkó Mátyás (1981) *Nevelés és önnvelés (művelődés és önnvelés) dialektikája a felnőttnevelésben és közművelődésben*. In: Durkó Mátyás (ed) *Tanulmánykötet a közművelődési folyamat problémaköréből. II. kötet*. Budapest, Tankönyvkiadó. 69–96. o. Durkó Mátyás (1984) *Önnvelés, önművelés és nevelés irányítása*. In: Durkó Mátyás (ed) *Felnőttnevelés, művelődés. Acta Andragogiae et Culturae*, No. 6. Debrecen, KLTE. 43–69. o.

7 Durkó Mátyás (1998a) *Embernevelés, önnvelés: a korszerű embernevelés útja az önalakító, önnvelő ember koncepciójáig*. Debrecen, Kossuth Kiadó. Durkó Mátyás (1998b) *Társadalmi kihívások és a felnőttnevelés funkciói*. Pécs, JPTE. Durkó Mátyás (1998c) *Társadalom, felnőttnevelés, önnvelés. II. kötet*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. Durkó Mátyás (1999) *Andragógia. A felnőttnevelés és közművelődés új útjai*. Budapest, Magyar Művelődési Intézet.

8 A Kossuth Lajos Tudományegyetem Felnőttnevelési Tanszéki kutatásaként végeztek 1700 fős mintával. A személyiségtípus, a külső-belső kontroll attitűd, és az öntevékenység spontán jellegének mérésére irányult a vizsgálat, emellett még kitért a tanulmányi életútra, a kulturális aktivitásra, a foglalkozás-történetre, az anyagi, erkölcsi megbecsüléssel és egyéb tényezőkkel való elégedettségére. (Durkó & Harangi B. 1979; Durkó, 1981).

9 Az olvasásmegértési képesség témájában Harangival közösen végzett vizsgálat érintette az önnvelés, önművelés témakörét. Kutatták az olvasásmegértési képesség objektív és szubjektív meghatározó tényezőit, köztük az olvasásmegértési képesség önművelési tudatosultság szintjével való korrelációját is. Részletesebben „Önnvelés, önművelés és nevelés irányítása” tanulmány „Művelődők az önművelésről” című alfejezet (Durkó 1984).

10 A művelődési, felnőttnevelési folyamatok hatékonysága és ennek fejlesztési lehetőségei címmel vezetett vizsgálat négy résztémát tartalmazott, amelyek a következők: felnőttkori művelődési folyamatok értékelésének elméleti és gyakorlati lehetőségei; Művelődési szükségletek a középfokú végzettséggel rendelkező dolgozók körében; Önnvelés, önművelés a felnőttoktatásban és közművelődésben; Felnőttek kultúra-elsajátító folyamata hatékonyságának didaktikai segítése. A vizsgálat önnvelési résztémája keretében több célt is kitűztek a kutatók: vizsgálni az önművelést, önnvelést, mint egyéni különbségeket mutató képességeket; vizsgálni az önművelést, önnvelést, mint önálló szervezési formát; továbbá vizsgálni az egyéni és szervezeti megközelítés megfelelő andragógiai irányítás, segítség, ellenőrzés és értékelés elméleti, módszertani, rendszertani problémáit azzal az elvvel összhangban, hogy minden művelődési-nevelési programnak a végső célja az önművelési képesség és motiváció fejlesztése (Durkó & Harangi B. 1984).

11 Kossuth Lajos Tudományegyetem Felnőttnevelési és Művelődéstudományi Tanszék, kutatótársai többek között Harangi B. László, Boros Sándor, Sári Mihály, Rubovszky Kálmán.

nevelési képesség kialakulására, fejlődésére vonatkozó; a közművelődési formák önnevelési, önművelési szerepére és az önnevelés, önművelés fejlesztése terén a közművelődés feladataira fókuszáló munkák elemzését egy következő tanulmányban elemezzük.

Önnevelés, önművelés fogalma, szerepe, jellemzői

Az *önnevelés* fogalom már 1968-as kandidátusi értekezésében megjelenik és 1998-as összefoglaló munkájában¹² kis módosítást (közművelődés – népművelés fogalmak) téve változatlanul jelen van.

A fogalmat saját bevallása szerint (*Durkó, 1998c*) kettős értelmezésben használja, egyrészt, mint a nevelési folyamat részét, kiegészítőjét, nélkülözhetetlen részlelemét, másrészt, mint a nevelés és szabad művelődés végső eredményét tekinti, mint a felnőtt szocializáció szintjének megfelelő kifejlett önszabályozó autonóm önnevelési, önművelési folyamatot, amely már az autonóm kultúra, művelődés szerves részét képezi.

Az önnevelés¹³ a nevelésnek egy részleme, amely csírájában a nevelés kezdetétől megvan, relatívan önálló sodó alakjában általában a serdülő- és az ifjúkorban alakul ki és indul fokozatos fejlődésnek, és a közművelődés (népművelés) közvetetten segített önnevelési formáiban teljesebben ki. Tehát változó formákban és részvételi arányban a nevelés egész fejlődését végigkíséri, hatékonyságában fokozatosan erősödik és elmélyül.¹⁴

Más megfogalmazásban az önnevelés a kulturális szolgáltatás minden/bármely ágában folyó bipoláris tevékenység tanulói oldala. Egy dinamikus, arányában, méretében, hatásában az életkor és műveltség függvényében egyre erősödő, szélesedő művelődési jelenség, amely a közoktatás kezdetétől a közművelődés kiteljesedő mozzanataig, valamint a gyermekkori pedagógiától az andragógia felé crescendo jellegű kiszélesedést és egyre intenzívebbé válást mutat, és végső kiteljesedésében önálló művelődési tevékenységgé válik.¹⁵

Az *önnevelési képesség* megvalósulásához szükséges egyes részképességek, tulajdonságok, szokások nem eleve adóttak, és nem mindenkinél egyforma színvonalon adóttak, hanem a nevelés folyamatában, az egyén előzetes élet- és művelődési, nevelési körülményei közepette, illetve a nevelési folyamat céltudatos szervezése, az egyén tevékenysége, gyakorlása eredményeként alakulnak ki. Épp ezért tartja fontosnak Durkó, az *önnevelési részképességek* fejlesztését, önnevelési részképességnek tekinti az önelemzés-, céltételezés-, önirányítás-, önértékelés képességeit.

A felnőttek kapcsán a nevelési és önnevelési mozzanatok Durkó szerint elválaszthatatlanok, nincs abszolút (önnevelés nélküli) nevelés, és nincs abszolút (nevelés nélküli) önnevelés sem. Arányuk azonban attól függően változik, hogy milyen fejlett a nevelés alanyának önnevelési képessége.

12 Durkó Mátyás (1998c) *Társadalom, felnőttnevelés, önnevelés. II. kötet*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

13 A fogalmi használatot tekintve az önnevelés a legtágabb értékű fogalom, ehhez képest aszerint, hogy a fejlesztő folyamat a személyiség struktúrája amely elemeire terjed ki, beszél önművelésről (amelynek közvetlen célja a személyiség tudáskészletének, ismeretrendszerének a fejlesztése), önképzésről (amikor a személyiség képességeinek, készségeinek, jártasságainak a céltudatos fejlesztése áll a folyamat középpontjában) és önnevelésről (amikor dominánsan a személyiség világnézete, erkölce, magatartása, meggyőződése, személyi tulajdonságai, jellemvonásai stb. fejlesztése folyik) (*Durkó 1981; 1984:44*).

14 Durkó Mátyás (1968) *Felnőttnevelés és népművelés*. Budapest, Tankönyvkiadó.

15 Durkó Mátyás (2004) Hatékonysági problémák és egy megoldási kísérlet a főiskolai levelező menedzserképzésben. *Tudásmenedzsment*, No.1. <http://feek.pte.hu/tudasmenedzsment/index.php?urlink=679>, letöltés: 2008. 04. 23.

Az önnevelést, önművelést nem a nevelési folyamat végeredményeként, kialakult fejlettségi állapotaként értelmezi hasonlóan Zsolnaihoz,¹⁶ hanem a nevelési folyamat formáiban és részvételi arányában fokozatosan fejlődő részelemének.

A nevelés és önnevelési folyamat fő mozzanatainak összehasonlítása

A nevelési folyamat *belső mozzanatainak* a logikáját Have-re,¹⁷ Enckevortra¹⁸ és Petrikásra¹⁹ alapozva alakítja ki, ehhez társítja az önnevelői mozzanatokot saját munkáira támaszkodva. Durkó szerint ennek az az alapja, hogy az önnevelési képesség a nevelés folyamatában alakul ki. Fentebb a témához kapcsolódó fogalmak tárgyalásakor is utaltunk arra, hogy Durkó felfogásában az önnevelés, a nevelés nélkülözhetetlen részfolyamata, szerves tartozéka. A személyiség fejlődése döntő mozzanatának, mintegy mozgatórugójának a különböző környezeti hatásra kiváltódó öntevekenységet, aktivitást tartja. Véleménye szerint a fejlődő önnevelés belső, pszichikus feltételei fokozatos fejlődésükben egyre nagyobb arányú szerepet töltenek be a komplex nevelési-fejlődési folyamatban. Ezen alapulva alkotja meg a nevelési és önnevelési folyamat összekapcsolódásának modelljét. Már 1979-es munkájában²⁰ megjelenik a modell, amelyet a későbbi munkáiban²¹ tovább pontosít, hazai és nemzetközi szakirodalmi kutatásaival és empirikus kutatásaival támaszt alá.

A nevelői és önnevelői mozzanatok aránya nem állandó, hanem dinamikus, egymást kölcsönösen kiegészítő az önnevelési mozzanat fejlettségének függvényében.²²

A döntő kérdés viszont a megvalósítás hogyanja, tekintettel arra, hogy az önnevelés részképességei nem készen születnek, hanem a gyakorlás mértékében a nevelés, művelődés öntevekenységi folyamatában fejlődnek ki, illetve fejlődnek tovább. Döntő tehát az önnevelési részképességek fejlődésének folyamata, fejlettségének szintje, amely az előzetes gyakorlás mértékétől függ, de éppen emiatt a fő életszakaszok (a kisgyermekkortól a felnőtt korig), de az egyes részképességek természete, sőt az egyedi személyiségfejlődés mértéke szerint is nagyon differenciált lehet.²³

16 Zsolnai József (1986) *Egy gyakorlatközi pedagógia*. Budapest, Országos Közoktatási Intézet.

17 Have, T. Ten (1969) A felnőttképzés mint tanulmányi terület az Amsterdami Egyetemen. *Internationales Jahrbuch der Erwachsenenbildung*, Heidelberg, Quelle und Meyer Verlag.

18 Enckevort, Ger van (1969) Új tudomány: az andragológia. In: Durkó Mátyás (ed) (1974) *A felnőttnevelés és népművelés pszichológiai és andragógiai kérdései*. Budapest, Tankönyvkiadó. 11–24. o.

19 Petrikás Árpád (1975) A nevelési folyamat közösségi jellegének értelmezéséről. *Magyar Pedagógia*, No. 2. 129–140. o.

20 Durkó Mátyás & Harangi B. László (1979) Önművelési tudatosultság, irányítás tanárszakos hallgatók személyiségformálásában. In: Boros Dezső et al. (eds.) *Személyiségformálás és hivatásra nevelés a pedagógusképzésben*. Debrecen, Művelődési Minisztérium. 146–157. o.

21 Durkó Mátyás (1981) Nevelés és önnevelés (művelődés és önnevelés) dialektikája a felnőttnevelésben és közművelődésben. In: Durkó Mátyás (ed) *Tanulmánykötet a közművelődési folyamat problémaköréből. II. kötet*. Budapest, Tankönyvkiadó. 69–96. o. Durkó Mátyás (1998c) *Társadalom, felnőttnevelés, önnevelés. II. kötet*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. Durkó Mátyás (1999) *Andragógia. A felnőttnevelés és közművelődés új útjai*. Budapest, Magyar Művelődési Intézet.

22 Durkó Mátyás (1990) Az andragógiai sajátosságok értelmezése, fő stratégiai, taktikai konzekvenciái a korszerű felnőttnevelésre. In: Durkó Mátyás & Sz. Szabó László (eds.) *A felnőttkori nevelés sajátosságai és társadalmi funkciói. Acta Andragogiae et Culturae No.11*. Debrecen, KLTE. 39–73. o.

23 Durkó Mátyás (1998c) *Társadalom, felnőttnevelés, önnevelés. II. kötet*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. Durkó Mátyás (1999) *Andragógia. A felnőttnevelés és közművelődés új útjai*. Budapest, Magyar Művelődési Intézet.

Ennek a változatosságnak a mértékét figyelembe véve kell a nevelői ösztönző hatásnak minden részmozzanatánál az önnevelői mozzanat fejlettségi szintjét alapul venni, a nevelői segítséggel azt funkcionálisan kiegészíteni, és ezáltal a rész, illetve az egész folyamatot teljesé tenni. Ez a fejlettség alacsonyabb szintjén a nevelői mozzanatok nagyobb arányú szerepét kívánja, majd a fejlődés mértékében fokozatos csökkenését és az önnevelési mozzanatok egyre nagyobb arányú kiteljesedését hozza. A nevelés egyre nagyobb mértékben „feleslegessé teszi”, korlátozza önmagát, és az egyre növekvő arányban kiteljesedett önneveléssel helyettesíti.

1. táblázat: A nevelési és önnevelési folyamat összekapcsolódásának modellje

Nevelői mozzanat	<->	Önnevelői mozzanat
a. Eligazítás az értékek, eszmények, követelmények terén.	<->	Önálló eligazodás az értékek, követelmények világában.
b. Diagnózis a személyiség adott műveltségi, képzettségi, neveltségi állapotának tisztázására.	<->	Öndiagnózis a saját fejlettségi állapotra vonatkozóan.
c. Áthidalási (nevelési) terv az adott helyzetből a kívánatos helyzet megközelítésére.	<->	Tervek a műveltség, képességek, jellem önálló fejlesztésére.
d. A nevelési tervben foglaltak gyakorlati megvalósítása kultúra-elsajátító, felhasználó, alkotó tevékenység és viszonyrendszer szervezésével.	<->	Az önfejlesztő tervek megvalósítása (önkormányzással, önkorlátozással).
e. A nevelési folyamat eredményeinek, hatásának (hatástalanságának) értékelése.	<->	A személyiség változásának önértékelése.

Forrás: (Durkó 1999:30), megjelenik még (Durkó 1993, 1998b).²⁴

Zsolnaival²⁵ egyetértve a nevelői és önnevelői folyamat kettősségét nem szűkíti le a nevelő és tanuló viszonyára, hanem a kultúra- és értékközvetítésre, mint társadalmi komplexumra és a tanuló-fejlődő egyénre helyezi a hangsúlyt (Durkó, 1998c).

Márkus Edina & Juhász Erika

²⁴ Durkó Mátyás (1993) Új hangsúlyok a nevelés-felfogásban az önnevelés kettős értelmezése kapcsán. In: Szabó László & Sári Mihály (eds.) Felnőttnevelés, művelődés. *Acta Andragogiae et Culturae* No.14. Debrecen, KLTE, 29–46. o. Durkó Mátyás (1998b) *Társadalmi kihívások és a felnőttnevelés funkciói*. Pécs, JPTE.

²⁵ Zsolnai József (1986) *i. m.*